

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ

Яновицька А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто правову природу договору транспортного експедирування. Шляхом проведеного порівняльного аналізу цього договору та договорів доручення, комісії, перевезення вантажу та агентського договору, визначено самостійне місце договору транспортного експедирування у системі договорів про надання послуг. Ураховуючи наведене, визначено деякі характерні ознаки досліджуваного договору.

В статье рассмотрена правовая природа договора транспортного экспедирования. Путем проведенного сравнительного анализа договора и договоров поручения, комиссии, перевозки груза и агентского договора, определено самостоятельное место договора транспортного экспедирования в системе договоров о предоставлении услуг. Учитывая приведенное, определены некоторые характерные признаки исследуемого договора.

The article deals with the legal nature of the contract of freight forwarding. By conducting a comparative analysis of this contract and contracts of order, commission, carriage of goods and agency agreement, an independent place of the contract of freight forwarding in the system of agreements on the provision of services is defined. Given the above, certain characteristics of the studied contract are determined.

Ключові слова: транспортування вантажів, договір, послуга, транспортно-експедиційна діяльність, договір транспортного експедирування, перевезення вантажів, агентський договір, договір доручення.

Постановка проблеми. На законодавчому рівні, транспортно-експедиторська діяльність – це підприємницька діяльність із надання транспортно-експедиторських послуг з організації та забезпечення перевезень експортних, імпорتنих, транзитних або інших вантажів [1]. Основою правового регулювання зазначеної діяльності є Цивільний кодекс України [2] (далі – ЦК України), Господарський кодекс України [3] (далі – ГК України), закони України «Про транспорт» [4], «Про зовнішньоекономічну діяльність» [5], «Про транзит вантажів» [6], «Про транспортно-експедиторську діяльність» (далі – Закон), а також інші закони, транспортні кодекси та статuti.

Транспортно-експедиторська діяльність здійснюється на підставі договору, визначення якого міститься у Законі «Про транспортно-експедиторську діяльність». За договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу [1]. Однак, на перший погляд, достатньо врегульований інститут договірної права час від часу стає об'єктом дослідження науковців як у галузі юриспруденції, так і в інших галузях, які вивчають проблематику транспортування вантажів.

Останні дослідження теми відображаються у працях науковців-правників І.А. Діковської, Є.В. Додіна, Н.С. Золотникової, В.В. Луця, М.Л. Луцик, О.С. Кужко, Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої та ін., а також у роботах дослідників з інших галузей Н.Б. Чарнецької-Білецької, Д.В. Зеркалова, Є.Н.Тимощука та ін.

Мета статті виявляється в аналізі чинної законодавчої бази та наукової літератури для розкриття сутності договору транспортного експедирування і визначення його місця у системі договорів про надання послуг.

Виклад основного матеріалу. Поняття договору транспортного експедирування, як зазначає О.С. Кужко, встановлюється ідентичними визначеннями у вже зазначеному Законі (ст. 9) та у ЦК України (ст. 929), ГК України (ст. 316). Водночас, на відміну від ЦК України, де договору транспортного експедирування відводиться самостійна Глава 65 «Транспортне експедирування», ГК України містить норми про договір транспортного експедирування у Главі 32 «Правове регулювання пере-

ження вантажів» [7, с. 10]. Звідси виникає проблема співвідношення договору транспортного експедирування та договору перевезення вантажів. Більше того, неоднозначним видається визначення договору транспортного експедирування у частині «послуг, пов'язаних із перевезенням вантажу», що спонукає багатьох науковців на роздуми про необхідність існування цього договору поряд із договорами доручення, комісії чи агентським договором.

Уважається, що агентський договір є прикладом запозичення окремих інститутів англо-американської правової системи. Як зазначають деякі науковці, вагомого значення набуває той чинник, що бізнес швидкими темпами поширюється на різні регіони, втрачаючи свою «національність». Активізація відносин у зовнішньоекономічній сфері стала другим чинником поширення агентських відносин у правозастосовній практиці України. Звідси відносини, що регулюються в англо-американському праві агентським договором, у континентальному праві охоплюються договорами доручення і комісії [8, с. 509, 511].

На рівні вітчизняного законодавства, агентські відносини врегульовуються ГК України. Таким чином, агентські договори укладаються у сфері підприємницької діяльності, де комерційним агентом завжди виступатиме суб'єкт господарювання. Так, відповідно до норм Кодексу торговельного мореплавства (далі – КТМ), у морському порту або поза його територією як постійні представники судовласника діють агентські організації (морський агент), які за договором морського агентування за винагороду зобов'язуються надавати послуги в галузі торговельного мореплавства [9]. При цьому ні поняття, ні змісту такого договору КТМ не розкриває, що ускладнює встановлення нормативних регуляторів для цього договору. Зокрема Державна фіскальна служба України в одному з листів, аналізуючи норми КТМ та ГК України, відносить договір морського агентування не до агентських договорів, які укладаються на підставі ГК України, а говорить про те, що договір морського агентування за правовими ознаками і змістом належить до договорів доручення, вимоги щодо яких встановлені ст.ст. 1000–1009 ЦК України [10].

Уважаємо, що така позиція є помилковою, хоча й справді у ГК України вказується, що до агентських відносин можуть застосовуватися відповідні положення ЦК України, якими регулюються відносини доручення. Однак, як зазначає А.І. Дрішлюк, конструкція агентського договору має на меті цивільно-правове оформлення відносин, у яких посередник (представник) здійснює в інтересах і за рахунок принципала правочини й інші юридичні дії (що характерно для відносин доручення і комісії), а також дії фактичного характеру, які не створюють правовідносин принципала з третіми особами, від свого імені або від імені принципала. Це є однією з характерних відмінностей між договорами. Другою відмінністю є предмет агентського договору (здійснення юридичних та/або фактичних дій), через що він може застосовуватися у більш широкій сфері відносин, ніж комісія і доручення, і мати організаційний характер. Третьою ознакою, яка вирізняє агентський договір, є характер дій агента. Відносини за агентським договором є триваючими, тобто агент зобов'язується здійснювати, а не здійснити для принципала різноманітні дії [11, с. 12].

Щодо договору транспортного експедирування, то тут також можливе поєднання обов'язків на вчинення дій юридичного та фактичного характеру. Як і у агентському договорі, виконання договору транспортного експедирування відбувається за рахунок клієнта та за винагороду. Однак, аналіз норм чинних ЦК України (Глава 65) та ГК України (ст. 316) щодо транспортного експедирування та норм ГК України (Глава 31), які врегульовують агентські відносини, показує деякі суттєві відмінності між цими договорами.

По-перше, агентські відносини стосуються надання широкого спектра посередницьких послуг, коли договір транспортного експедирування стосується лише послуг, пов'язаних із перевезенням чи доставкою вантажу. По-друге, комерційний агент (як сторона агентського договору) зобов'язаний особисто виконати дії, на які він уповноважений за договором. Експедитору ж надається право залучати до виконання своїх обов'язків інших осіб, а також (відповідно до норм ЦК України) експедитором може виступати сам перевізник. По-третє, агент діє лише в інтересах клієнта, від його імені та під його контролем, тобто тут фактично розкривається сутність агентського договору як договору про надання посередницьких послуг. При цьому контроль за діями агента проявляється не лише у наділенні його певними повноваженнями, а й у можливості схвалення чи не схвалення вчинених ним дій клієнтом. Коли мова йде про договір транспортного експедирування, то експедитор, за загальним правилом, діє від імені клієнта, однак договором можуть передбачатись дії, які йому дозволено вчиняти від власного імені.

Із наведеного випливає, що, незважаючи на доволі близьку природу цих договірних конструкцій, договір транспортного експедирування не входить у систему агентських договорів.

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії (ст.1000 ЦК України). Як зазначає Н.В. Федорченко, предметом доручення є дії юридичного характеру. Фактичні дії можуть лише супроводжувати юридичну діяльність повіреного [12, с. 12].

Під час порівняльного аналізу договору транспортного експедирування та договору доручення необхідно зауважити, що, на відміну від договору транспортного експедирування, договір доручення конструюється як цивільно-правовий договір, який опосередковує довірчі (фідуціарні) відносини сторін. У предмет договору транспортного експедирування входить здійснення фактичних дій, а до предмета договору доручення виконання фактичних дій не входить, фактичні дії, що здійснює повірений, існують поза предметом цього договору [7, с. 11].

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК України).

Вирішуючи проблему співвідношення договору комісії з відносинами представництва, Р.В. Колосов доходить висновку, що договір комісії не є представництвом. Характеризуючи комісійне зобов'язання, він зазначає, що в ньому виділяється дві групи правовідносин: внутрішні, котрі формуються між комітентом та комісіонером, та зовнішні – між комісіонером та третьою особою. При цьому внутрішні відносини є головними та визначають характер зовнішніх [13, с. 9].

На думку О.М. Сибіги, за договором комісії послуга комісіонера спрямована на досягнення правових наслідків від учиненого ним правочину з третьою особою. Комітент не споживає послугу в процесі вчинення правочину, а тому оплачує результат останнього, а не процес його укладення. Звідси виникає недосягнення під час виконання правочину, вчиненого комісіонером за дорученням комітента, ефекту, на який сподівався останній, впливає на виконання комісійного зобов'язання. Договір комісії має певну спрямованість – надання послуг, результат яких не має матеріалізованого втілення, що визначено в ЦК України. За цим договором надається специфічна послуга юридичного характеру – вчинення комісіонером за дорученням комітента одного або декількох цивільно-правових правочинів [14, с. 9, 10].

Проаналізовані договори доручення, комісії та агентський договір передбачають діяльність однієї сторони за рахунок іншої. Як зазначають окремі науковці, повірений, комісіонер, агент вступають у відносини з третіми особами, які викликають майнові наслідки для іншої сторони договору, що надала доручення. Агентський договір, на відміну від договорів доручення і комісії, застосовується в підприємницькій сфері. Якщо предметом договору доручення є вчинення юридичних дій, зокрема правочинів, у договорі комісії – з юридичних дій тільки правочинів, то в агентському договорі це юридичні та/або фактичні (посередницькі) дії [8, с. 456]. Із подібної точки зору договір транспортного експедирування також застосовується здебільшого у підприємстві і, як зазначалось, предметом договору є юридичні та/або фактичні дії, однак вони пов'язані з перевезенням чи доставкою вантажу.

Для повноти дослідження правової природи, варто визначити співвідношення цього договору і договору перевезення вантажу. Слід звернути увагу на те, що ЦК України правове регулювання транспортного експедирування вносить поза межі перевезень. Тобто цим договірним конструкціям присвячено окремі глави: Глава 64 «Перевезення» і Глава 65 «Транспортне експедирування» [2]. Водночас ГК України – норми щодо транспортного експедирування поміщає у Главу 32 під назвою «Правове регулювання перевезень вантажів» [3].

Відповідно до ст. 909 ЦК України, за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. ГК України у статті 307 містить практично таке ж визначення.

Аналізуючи норми кодексів щодо перевезення вантажу, можна зробити висновок, що предметом договору є послуга з переміщення вантажу з пункту завантаження у пункт призначення. Як предметом договору транспортного експедирування є послуги, які пов'язані з перевезенням: організувати перевезення вантажу транспортом і за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, зобов'язання експедитора укласти від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечити відправку і одержання вантажу тощо; послуги, необхідні для доставки вантажу: перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження та вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання у пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо [2; 3].

Експедиторські підприємства також можуть допомагати експортерам визначити мінімальні затрати на пакування і транспортування вантажу і скласти оптимальну калькуляцію транспортної складової його експортної вартості [15, с. 223].

Із цього можна зробити висновок, що, незважаючи на те, що предметом обох договорів є послуга, пов'язана з тотожним об'єктом договору – вантажем, усе ж ці договори суттєво відрізняються один від одного. Як видно, характер послуг за договором є різним, відповідно і мета, з якою вони укладаються. Якщо у договорі перевезення – це переміщення вантажу, то у договорі транспортного експедирування – це організація і забезпечення такого переміщення.

Наведений порівняльний аналіз дає можливість визначити характерні ознаки договору транспортно експедирування. Він уходить у систему договорів про надання послуг, де предметом є послуга, пов'язана з перевезенням чи доставкою вантажу, проявляється у вчиненні правочинів або фактичних дій. Із змісту норм ЦК України [2] видно, що перелік основних і додаткових послуг, які мають надаватись експедитором, установлюються у договорі, що свідчить про його консенсуальний характер.

Договір є двостороннім: одна сторона – експедитор, а контрагент за договором – клієнт, які мають взаємні права та обов'язки. Однак в окремих випадках експедитором може виступати перевізник, а за участі у відносинах із перевезення вантажоодержувача, останній у договорі транспортно експедирування виступатиме як третя особа.

Транспортно експедиційна діяльність здійснюється як спеціалізованими підприємствами (організаціями), так й іншими суб'єктами господарювання різних форм власності, які для виконання доручень клієнтів чи відповідно до технологій роботи можуть мати: склади, різні види транспортних засобів, контейнери, виробничі приміщення тощо. Експедитори для виконання доручень клієнтів можуть укладати договори з перевізниками, портами, авіапідприємствами, судноплавними компаніями тощо [16, с. 26].

Транспортно експедиційна діяльність характеризується оплатністю, що відносить відповідний договір до підприємницьких (комерційних). При цьому відповідні послуги надаються «за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) [2]».

Договір транспортно експедирування укладається на певний строк, може обмежуватись виконанням експедитором разових послуг або передбачати необхідність транспортно-експедиторського обслуговування клієнта на певному етапі його діяльності, тобто договір транспортно експедирування може мати триваючий характер [8, с. 426].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати про самостійне місце договору транспортно експедирування у системі договорів про надання послуг, що пов'язані з транспортуванням вантажів. Ознаками договору транспортно експедирування є двосторонність, оплатність, строковість. Низка спільних рис цього договору і договорів перевезення, агентування, комісії та доручення, іноді призводить до практичних труднощів з укладення договору та у визначенні правового регулювання, що, безумовно, є підставою для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Література:

1. Про транспортно-експедиторську діяльність: Закон України від 1 липня 2004 р. Голос України. 2004. № 140.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18.
4. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. Голос України. 1995.
5. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. Голос України. 1991.
6. Про транзит вантажів: Закон України від 20 жовтня 1999 р. Голос України. 1999.
7. Кужко О.С. Договір транспортно експедирування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НДІ ПрПіП АПН України. Київ., 2008. 21 с.
8. Зобов'язальне право України: підручник / За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. Київ: Істина. 2011. 848 с.
9. Кодекс торговельного мореплавства від 23 травня 1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 47–52.
10. Лист ДФС від 13.01.2017 № 525/6/99-99-15-03-03-15 <http://dps.gov.ua/baneryi/podatkovi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-70951.html>
11. Дрішлюк А.І. Агентський договір: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. ОНЮА. Одеса., 2003. 22 с.
12. Федорченко Н.В. Договір доручення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Інст. д-ви і п-ва ім. В.М. Корецького. Київ., 2004. 24 с.
13. Колосов Р.В. Договір комісії і агентський договір у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Інст. д-ви і п-ва ім. В.М. Корецького. Київ., 2004. 23 с.
14. Сибіга О.М. Договір комісії за цивільним кодексом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НЮА України ім. Ярослава Мудрого. Харків., 2009. 21 с.
15. Зеркалов Д.В., Тимошук Е.Н. Международные перевозки грузов. Учебное пособие. К.: Основа, 2009. 523 с.
16. Транспортно-експедиторська діяльність: навч. посібник / В.М. Запара, С.М. Продащук, А.Л. Кравець та ін. Харків: УкрДУЗТ, 2017. 214 с.